Pietru Caxaru, uliedu u omm uliedu

Taħdita moqrija f'Palazzo Falzon, l-Imdina, 18 t'April 2009

Godfrey Wettinger

Billi l-interess tiegħi u ta' patri Mikiel Fsadni fl-istudju tal-Kantaliena kien mixħut l-aktar lejn il-għanja nnifisha ma ħsibniex biżżejjed fuq din il-familja ta' ex-ilsiera ta' Pietru Caxaru. U ma rbatnihomx mal-Kantaliena, la jekk din kellha tifsira marbuta biss ma' ħajt mibni fuq it-tafal merħi waqt li sidhom ħaseb illi kien mibni fuq blat samm, ħajt li għalhekk waqa' u sar ħerba, u lanqas jekk it-tifsira aħħarija tal-għanja kellha x'taqsam ma' mħabba bejn raġel u mara u ż-żwieġ ta' bejniethom. U ngħid għalija għal snin sħaħ ma rbattx il-ħajja ta' lsiera ma' interessi poetiċi u letterarji.

Xi żmien wara li ħriġna l-ewwel studju tagħna ltqajt ma' karti u kitbiet oħrajn fuq l-imħabba u ż-żwieġ ta' Pietru Caxaru, dokumenti li ktibt fuqhom fl-1978,[1] u bdejt nagħtihom ħarsa oħra dawn l-imberkin ta' ex-ilsiera. Beda jidħol f'rasi l-ħsieb illi setgħu kienu mhux biss ex-ilsiera ta' Pietru Caxaru iżda wliedu mill-mara lsira li kienet ommhom. Kif konna nafu fil-bidu tal-istudju, tahom xi ħaġa minn ġidu wkoll, għalkemm il-biċċa l-kbira minn dan tidher li marret lid-Dumnikani tar-Rabat biex bnew il-kappella tal-Madonna tal-Għajnuna tal-kunvent tagħhom.

Sadanittant, l-istudju tiegħi fuq l-ilsiera ssokta għalkemm it-teżi li kelli nippreżenta fl-Università ta' Londra kont ili li bgħattha u tawni d-dottorat għaliha. Ftit ftit bdejt insib li għadd ġmielu mis-sidien tal-ilsiera nisa hawn Malta kienu qegħdin jieħdu jew jibagħtu lit-tarbija tal-mara lsira tagħhom għall-magħmudija mingħajr qatt ma jissemma min kien missier it-tarbija u minflok kien jissemma min kien sid l-ilsira omm it-tarbija. Paternità qatt ma

kienet ammessa. Ma tridx wisq biex tintebaħ li s-sidien kienu qegħdin jużaw lill-imsejkna mara lsira tagħhom bħala konkubina. Din kienet ħaġa illi barra minn Malta u Għawdex kienet ilha ssir għal eluf ta' snin. Kienet tissemma fil-Bibbja tal-Lhud li wara saret it-Testment il-Qadim tal-Insara u tissemma ħafna drabi fil-liġijiet ta' Ħammurabi mal-elfejn sena qabel il-bidu tal-era Nisranija.[2] Mhux hekk biss, u aktar għandu x'jaqsam ma' Malta, il-konkubinaġġ tal-ilsiera kien komuni fost il-Misilmin fl-artijiet kollha tagħhom, u nqata' biss minħabba fil-kampanja tal-Ewropej kontra ż-żamma tal-ilsiera għal xi mitt sena sa kważi fi żmienna.

Issa l-aħħar li kellna l-Iżlam fost il-Maltin kien għall-ħabta ta' nofs is-seklu tlettax. Minn dak iż-żmien sa żmien Pietru Caxaru kienu għaddew mal-mitejn sena. Kif u x'fatta saret it-taqliba mill-Iżlam għall-Kristjaniżmu ma nafux. Billi l-ilsien Għarbi baqa' jitħaddem f'Malta minn dak iż-żmien tista' tgħid sal-lum, u l-Kantaliena nnifisha hija xhieda mill-aqwa kemm kien għadu qawwi l-Għarbi f'Malta ħlief li ma kienx għadu użat l-alfabett Għarbi għall-kitba. Nistgħu ngħidu li kienet saret tibdila ta' din u reliġjon bla tixrid ta' demm. L-oqbra li nstabu tal-Misilmin ma kinux vandalizzati. L-ismijiet tal-inħawi kienu għadhom kollha Għarbin. Għadd kbir tal-kunjomijiet kellhom bidu fl-ismijiet u fil-laqmijiet Għarbin. Ma naħsibx li wieħed jista' jgħid li kienu tbiddlu wisq id-drawwiet.[3]

Meta ftit ta' snin ilu bdejt inlesti l-istudju sħiħ tiegħi fuq l-ilsiera f'Malta u ġejt biex inżid kapitlu fuq iż-żmien ta' qabel ma wasal l-Ordni f'Malta deherli li ma stajtx inħalli barra xi ħsibt iktar minn tletin sena wara l-ewwel kitbiet tiegħi jew ta' patri Mikiel Fsadni fuq min kienu l-erba' aħwa wlied Mika li kien ħelishom sidhom Pietru Caxaru. Fuq din Mika bqajna ma nafux kif ġiet għandu, iżda nafu li kien ħelisha wkoll kif se naraw. Fid-dinja Iżlamika hekk kien jiġri meta sid ta' lsiera jnissel tfal, l-iktar jekk kienu subien, minn mara lsira: jekk jagħrafhom kellu jeħlishom u lil ommhom ma setax ibigħha jew jgħaddiha lil ħaddieħor. Jidher li Pietru kien miexi bl-istess drawwiet iżda kif se naraw mhux għalkollox għax jidher li Pietru qatt ma ammetta l-paternità tiegħu fuq uliedu. Għalhekk xieraq li wieħed jagħti daqqa t'għajn lejn id-dokumenti li għadhom jeżistu biex insibu iktar bl-eżatt x'ġara.

L-ewwel nett ikolli ngħid li fid-dinja tal-lum hawn ħafna li ma jagħtux kas jekk it-tali kienx imwieled fiż-żwieġ jew barra ż-żwieġ. Anzi kulħadd jammetti u jistqarr li jkollna nqisu lil kulħadd ugwali fil-jeddijiet tiegħu u quddiem il-liġi tal-pajjiż. Għalhekk hemm min jaħseb li hu ħela ta' ħin illi nidħlu f'dawn id-dettalji. Iżda jekk se ngħarblu l-Kantaliena bil-ħsieb li għandha x'taqsam

ma' mħabba mhux mitmuma ta' dak li kitibha, jiġifieri ta' Pietru Caxaru nnifsu, hu meħtieġ qabelxejn li nsibu eżatt x'kienet is-sitwazzjoni ta' dawk illi kienu jgħixu miegħu f'daru. U dan irriduh mhux biss fuq bażi ta' probabbiltà iżda fuq dik ta' dokumentazzjoni sa fejn nistgħu nsibuha.

L-ewwel nett f'għadd ġmielu ta' dokumenti notarili jissemmew bħala *manumessi*, jiġifieri meħlusin minn sidhom Pietru Caxaru. Hekk jissemmew fl-atti tan-nutar Ġakbu Sabbara Mattew, Nikolaw u Franġisku Caxaru fit-2 ta' Settembru tal-1486. Hekk ukoll jerġa' jissemma Mattew fl-istess atti fit-23 t'Awwissu tas-sena ta' wara. Fit 30 t'April ta' din l-aħħar sena jissemmew l-aħwa subien Franġisku u Mattew u oħthom Perna, li kienu kollha wlied Mika, u jingħad ċar u tond li Mika kienet ommhom, mingħajr ebda tlissin tal-kelma *manumissi* la għalihom u lanqas għal Mika. Pietru nnifsu kien miet fis-sena ta' qabel. Mattew jissemma bħala *manumissus* fl-istess atti fit-23 t'Awwissu u fl-4 ta' Settembru 1487 u fl-4 ta' Frar tas-sena ta' wara, kif ukoll fil-11 t'Ottubru 1496. Il-kelma *manumissus* hija nieqsa fir-riferenzi għal Mattew fid-dati 27 ta' Jannar 1495, 16 t'April 1496, 6 t'Ottubru 1496. Mill-banda l-oħra kemm Mattew kif ukoll ħuh Nikola huma mniżżla bħala *manumissi* fl-istess atti fil-11 t'Ottubru tal-istess sena. Fl-att t'April 1496 Mattew jissemma bħala Mattew tal-mejjet '*nutar Pietro di Caxario*', qisu li n-nutar qed iġibu bħala iben il-mejjet Pietru di Caxario, mhux l-ilsir meħlus ta' Pietru di Caxario. L-istudjuż li ppubblika dan id-dokument jagħmilha ċara li dan Mattew huwa l-istess wieħed li fid-data tat-2 ta' Settembru 1496 tniżżel bħala *manumissus* ta' Pietru. Li ma jingħadx minnu hu li seta' kien kemm *manumissus* kif ukoll iben ta' Pietru kif kienu ħutu l-oħra u dan hu li rrid niċċara f'din it-taħdita, fi kliem ieħor li Pietru nissel u rabba familja ta' mill-inqas erba' wlied, kollha wlied l-ilsira tiegħu Mika, li Pietru tassew li kien ħelishom mill-jasar, iżda li qatt ma wasal biex jagħraf it-tnissil tagħhom minnu, jiġifieri l-paternità tiegħu.

Dan l-aħħar kont qed nagħti daqqa t'għajn lejn l-eluf ta' fotokopji li għandi d-dar miġbura mill-arkivji ta' Sqallija, l-iktar mill-Arkivju tal-Istat f'Palermu, u ġiet f'idejja fotokopja ta' dokument minn dawk l-arkivji ta' Sqallija li f'paġna waħda jsemmu lil Pietru tliet darbiet bħala missier dawn il-persuni u kull darba l-kelma bil-Latin li tfisser missier (*pater*) hija ingassata bil-pulit u mibdula bil-kelma *patronus* li turi biss li Pietru kien is-sid tagħhom li kien ħelishom, kelma li ddaħħlet bejn il-versi. Id-dokument huwa ddatat il-11 t'Ottubru 1485, jiġifieri xi xahar wara l-mewt ta' Pietru u turi li waqt li xi ħadd għaraf lil Pietru bħala missierhom, xi ħaddieħor kellu interess li jaħbi dan, u ġiebu fid-dokument biss bħala dak li kien ħelishom mill-jasar tagħhom. Dan seta' sar biss jekk Pietru

kien naqas li jagħraf il-paternità tiegħu fuqhom sa wara mewtu – jekk ma kienx hemm korruzzjoni fiż-żamma tad-dokumenti. Id-dokument qiegħed fl-arkivju ta' Palermu u fih jissemmew Mattew, Franġisku u Nikola u jitkellem fuq li l-qbiela tal-Fiddien taqa' fuqhom minn fuq Pietru sidhom jew missierhom.[4]

Fil-fatt dejjem konna nafu li dawn l-ex-ilsiera ta' Pietru Caxaru kellhom x'jaqsmu l-aktar mal-biedja u t-trobbija tal-bhejjem u x-xogħol fir-raba' fl-artijiet li kellhom f'idejhom, bħal dawk tal-Fiddien u oħrajn tal-Lunzjata u Ta' Għajn Qajjied, kollha xi ftit jew wisq qrib ir-Rabat ta' Malta. Ġieli ssib li kellhom merħla ta' nagħaġ jew mogħoż, jew xi baqra jew għoġol. Wara xi żmien tawha wkoll għas-safar lejn Sqallija tal-anqas fi vjaġġi qosra. Aktarx kienu illitterati. Mhux għalxejn ittraskurajniehom jiena u l-patri Mikiel Fsadni meta konna qegħdin niflu l-Kantaliena u d-dinja ta' madwarha.

Niġu issa għal xi tagħrif fuq Mika jew Dominika li s'issa qatt ma xandart. Fl-Arkivju tal-Katidral żewġ passi bogħod minn hawn hemm biċċa minn proċess li fih Mika kellha twieġeb għax-xilja li kienet għajret lil Dun Mattew Galea, il-kappillan tar-Rabat u l-Imdina. Mika kienet imniżżla bħala *manumissa* tal-Caxari. Kont sibtu xi tletin sena ilu meta żammejt nota tar-riferenza, iżda ma tajtux l-importanza illi kien jistħoqqlu. Hemm min qalli dan l-aħħar illi f'dan il-proċess Mika hija mniżżla bħala *amica*, jiġifieri ħabiba jew maħbuba. Għall-ewwel ħsibt li dan kien frott l-injuranza ta' min ma kienx jaf illi fi Sqallija l-isem Mica kien is-sura mgħaġġla tal-isem Dominica. Wara ġieni l-ħsieb li kienet tgħajjira jew kuljunatura fiha nnifisha. Wara kollox f'belt ċkejkna bħalma kienet u għadha l-Imdina ma setax ma jiġrix li kulħadd jintebaħ illi Mika u Pietru kienu f'relazzjoni iktar intima minn dik ta' lsira msejkna u sidha. Għalhekk sar il-proċess, bdejt naħseb, għax aktarx tat xebgħa lsien lil min kien qed jgħajjarha bla ma qagħdet attenta li mhux lakemm tgħajjar wieħed mill-monsinjuri.[5] Madankollu meta dil-ġimgħa rġajt flejt il-kliem tad-dokument bdejt niddubita li l-kelma kienet tassew *Amica* jew *amica* u għalhekk m'iniex inqisha aktar la bħala żball u lanqas bħala tgħajjira. Wara kollox fl-istess tliet paġni tal-proċess tissemma ċar ħafna għadd ta' drabi bħala Mica mhux *Amica* jew *amica*. Xorta naħseb li ma setax jonqos li nies oħra ħatfu l-okkażjonijiet biex jgħajruha.

U x'kienet għamlet Mika biex ġiet fil-għali mal-awtoritajiet tal-Knisja? Did-darba flejt il-ftit karti tal-proċess sewwa. Il-kapumastru Johanni Vassald xehed illi waqt li kien id-dar tiegħu flimkien ma' martu jisma' l-għajjat ta' Mika mal-qassis Dun Mattew Galea, illi kien il-kappillan tar-Rabat u l-Imdina, u tgħidlu 'kien ħażin li int u l-Isqof ħalliek terġa' lura f'dil-parroċċa fejn kelli

fama aqwa jiena'. Ċerta Ugujla (?), bint il-mejjet Pinu Delia, waqt li kienet miexja dakinhar stess minn quddiem dar Dun Mattew sabitu jitmasħan mal-akkużata u semgħetha tinfaqa' kontra tiegħu f'għadd kbir ta' kliem mill-agħar li ma setgħetx tiftakarhom kollha, 'Illi kien qassis ħażin, sakran (*imbriacu*), ta' fama ħażina, ħażin għamilt(u) int u min ħalliek f'din il-parroċċa, tipprietka u tqaddes.' Mart Pawlu Vella qablet magħha f'kulma qalet. Granata, mart Ruġġier Grima, qalet li dakinhar tal-festa ta' San Pawl Appostlu fil-knisja parrokkjali tar-Rabat flimkien ma' għadd kbir ta' nisa waqt li kien qed jipprietka l-imsemmi qassis fosthom kien hemm l-imsemmija Mika u lilha semgħetha tgħid ħafna kliem ta' tmaqdir u tgħajjir lill-imsemmi qassis. Dnub li hemm xi erba' kelmiet li ma stajtx nagħrafhom u naqrahom sewwa. Jidher li Mika kienet imqarqċa ġmielha u mhux imgerrxa jew imbeżżgħa min-nies.

Nerġgħu niltaqgħu ma' Mika iżda bl-isem sħiħ tagħha Dominika meta n-nutar Bartolomeo de Sillato kitbilha kuntratt ta' ftehim tagħha mad-Dumnikani tar-Rabat biex dawn jikrulha nofs dar fl-Imdina li kienet tmiss ma' waħda ta' Salvu de Falsone. Il-kuntratt sar fit-30 ta' Mejju 1496, jiġifieri ħdax-il sena wara l-mewt ta' Pietru Caxaru nnifsu. Dawk l-oħrajn li darba kienu lsiera tiegħu ma jissemmewx f'dan il-kuntratt għax ma kellhomx għalfejn jissemmew, u jien u l-patri Mikiel Fsadni qgħadna attenti li ma nqisuhiex u ma nsemmuhiex eżatt magħhom, u ħabat tajjeb għax kienet Mika nnifisha, ommhom mhux oħthom, kif għedt qabel. L-isem sħiħ tagħha ma setax jitgħawweġ minn dawk li ma kinux jaħmluha bħalma forsi setgħu jgħawġu l-isem imqassar Mika.[6] Jista' jkun min-naħa l-oħra li n-nutar Bartolomeo de Sillato għażel li jħaddem is-sura sħiħa Duminka u mhux Mika bħala r-rispett tiegħu lix-xjuħija tagħha.

Mela issa nafu b'ċertezza li Pietru Caxaru ma kienx għażeb jew ġuvni (kif ngħidu daż-żmien) meta miet fl-1485, anzi naħsbu li kien meqjus min-nies li żamm lil Mika mhux biss bħala l-ilsira tiegħu sa ma ħelisha iżda wkoll bħala l-maħbuba tiegħu, dik Mika li kienet l-omm tal-erbat itfal tiegħu. Madankollu dan ma żammux milli jipprova jiżżewweġ lil Francha de Biglera, li kunjomha qabel ma żżewġet kien Burdino, kunjom ta' familja mill-aqwa tal-Imdina ta' dak iż-żmien. Għalkemm xi wħud mill-aħwa ta' Francha ġabu raġunijiet legali spiritwali biex jopponu daż-żwieġ, fl-aħħar inqata' li ż-żwieġ seta' jsir. Iżda m'għad hemm ebda sinjal li fil-fatt sar.[7] U ma nafux x'sar minnha Francha de Biglera. Wieħed jifhem għaliex Pietru ma setax jagħraf il-paternità ta' wliedu. Ma riedx idgħajjef iċ-ċans li jiżżewweġ lil din jew lil xi mara oħra. Forsi tqanna b'Mika, il-'partner' tiegħu kif konna ngħidulha llum jekk ma rridux nitgħajru. Forsi kellu xorta jfittex band'oħra jekk inqata' minn magħha.

Li ż-żwieġ ta' Pietru ma' Francha ma kienx wieħed bla ħsieb jgħidilna d-dokument innifsu li dan iż-żwieġ diġà *intra lu animu loru ja era formatu et spachatu,* jiġifieri kienu ftiehmu fuqu Pietru u Francha. Id-data ta' dan id-dokument setgħet kienet is-sena 1463 jew is-sena 1478, iżda aktarx l-ewwel waħda għax fl-1478 kien laħaq xjaħ, u Francha setgħet laħqet mietet sakemm Pietru kiteb it-testment tiegħu fejn ma jsemmi ebda mara li ħalla warajh jew ulied leġittimi. Jista' jkun li Pietru kellu mnejn dam ħafna jittama li ż-żwieġ isir, iżda jidher li fl-aħħar mill-aħħar it-tama qarrqet bih, kif kienu jgħidu fl-antik. U għalhekk il-mewt sabitu għadu legalment għażeb bla tfal leġittimi. Kellu jsib is-sabar fil-kliem tal-Kantaliena jew għanja tagħna forsi snin twal qabel ma miet, u fl-għotja ta' ħafna minn ġidu lid-Dumnikani ġranet qabel din ġrat. Madankollu ma ninsewx li dejjem kellu lil Mika jew Dominika li kienet taf issabbru u tneħħilu d-dwejjaq li seta' kellu. Dan jekk ir-relazzjoni ta' bejniethom baqgħet sħiħa u ma ddgħajfetx maż-żmien. Lil uliedu tahom il-ħelsien tagħhom kif ta wkoll lil Mika, iżda huma baqgħu bla paternità u hi baqgħet mhux miżżewġa regolarment. U hu żamm ix-xogħol li kellu bħala mħallef fil-qorti tal-kurja, membru tal-ġemgħa tal-Imdina, meqjum tista' tgħid minn kulħadd, magħruf bħala *filosfu, poeta u oratur*.

L-istampa li tibqgħalna f'moħħna hija ta' soċjetà li minn banda waħda kienet uffiċjalment Nisranija, li kienet tqim lil 'missierna San Pawl' bi kleru Nisrani Malti, b'mijiet ta' kappelli Nsara mxerrda ma' kullimkien, imqassma f'xi għaxar parroċċi, b'festi u drawwiet Insara, b'familji msejsa fuq koppji ta' raġel wieħed u mara waħda. Mill-banda l-oħra, ma setgħetx ma żżommx xi ftit jew wisq ma' drawwiet qodma tradizzjonali li forsi wirtet minn żmien l-Iżlam, bil-mara Nisranija jkollha taċċetta f'darha lsira li r-raġel tagħha kellu relazzjonijiet intimi magħha, u tfal leġittimi tal-mara uffiċjali jitħalltu mat-tfal *casanatici* wlied l-ilsira, li s-soltu baqgħu ilsiera jekk sid ommhom ma ammettiex il-paternità tiegħu u jidher li ġieli anki nbiegħu 'l barra mill-familja.

Ħaġa rridu nżommu quddiem għajnejna: li għalkemm nafu b'ġuvintur li għannew kantalieni fit-triqat kemm ta' Malta kif ukoll t'Għawdex, kien jiġri li ħafna drabi dawn il-għanjiet ma kellhomx x'jaqsmu ma' ġibdiet ta' mħabba, iżda ma' ġrajjiet tal-ħajja ta' kuljum, serq jew diżgrazzji. Għalhekk il-għanja ta' Pietru Caxaru setgħet kienet biss marbuta ma' ħajt mibni fuq tafal merħi li waqa' u mhux ma' mħabba ta' raġel u mara għal xulxin. Iżda kif jista' jkun li Brandanu xi ħamsin sena wara ħass ġibda qawwija li jiftakar il-għanja u jiktibha biex ma jinsihiex? U wara kollox nafu b'żgħażagħ oħrajn li għannew preċiż fuq l-imħabba bejn raġel u mara.

Noti

1 G. Wettinger, 'Looking Back on the Cantilena of Peter Caxaro', *Journal of Maltese Studies*, 12 (1978), 88-105.

2 Għal Hammurabi jien użajt il-kopja li kelli d-dar: C. H. W. Johns, *The oldest Code of Laws in the World. The Code of Laws promulgated by Hammurabi, king of Babylon, B.C. 2285-2242*, Edinburgh, 1926.

3 Wara kollox kemm kien hemm Maltin li saru Anglikani wara kważi mitejn sena jiltaqgħu u jitħalltu mal-Ingliżi?

4 Arkivju tal-Istat ta' Palermu, *Tribunale del Real Patrimonio,* Lettere Viceregie, vol. 161, f. 204rv. Tant kien għadda żmien li nsejtu u nsejt ukoll li kont diġà semmejtu u tajt ir-riferenza tiegħu fl-artiklu tiegħi 'Looking Back on the Cantilena of Peter Caxaro', 96.

5 Curia Episcopalis Melitensis, Acta Originalia, vol. 3, ff. 301-2v, id-data tal-proċess kienet it-22 ta' Lulju 13-il Indizzjoni, li kif se naraw kienet is-sena 1465 għax ħmistax-il sena wara Mattew Galea kien ġa mejjet. Mal-mewt tiegħu qamet tilwima kbira bejn l-amministrazzjoni tal-muniċipju ta' Malta u ħafna mill-kleru fuq naħa l-waħda u l-Isqof fuq in-naħa l-oħra, b'tal-aħħar irid jieħu miegħu l-ġid kollu ta' Dun Mattew lejn Sqallija u l-oħrajn riedu li jibqa' Malta: ara G. Wettinger, *Acta Juratorum*, Dokumenti 765, 2 ta' Mejju 1480, u oħrajn wara dik id-data.

6 Ara l-kiri ta' nofs dar lil Duminka Caxaro, 30 ta' Mejju 1496, kopja magħmula min-nutar Bartolomeo Sillato mill-atti tiegħu: Arkivju tad-Dumnikani, Rabat, MS. 321, Giuliana Antica, I, ff. 73. Għall-isem Mika, araha fil-lista ta' ismijiet familjari fi Sqallija: Vincenzo Mortillaro, *Nuovo Dizionario Siciliano-Italiano*, p. 949, taħt Mica.

7 Ara Wettinger, 'Looking Back on the Cantilena of Peter Caxaro', 88-105.